

AZ ITÁLIAI FOGOLY

Arnoldstein. Vasútállomás és átrakó. Katonai gyűjtő és elosztó az I. világháború idején, a monarchia utolsó állomása, ahonnan az ide érkező csapatok és a hadfelszerelés elindulhat Olaszország irányába. A beérkező vonaton egy fiatal hadapródjelölt, bizonyos Polonyi János egy harmadosztályú kocsiban az egységével együtt fáradtan készülődik a kirakodásra. Három napja úton vannak, Galícia felől jönnek. Lekászálódnak, lerángatják a felszerelésüket és beállnak létszámmellenőrzésre. Közben megelevenednek az elmúlt napok eseményei.

Megelevenedik a néhány héttel azelőtti, pontosan 1915. május 10-i frontra indulása, Nagyváradról, a híres 4. sz. gyalogezred laktanyájából, ahol búcsúztatásán részt vett édesapja, édesanyja, nagynéni keresztanyja és nagy szerelme, a vele már egy éve jegyben járó Baktay Júlia, Juli. Tehetős nagygazda lánya, akinek apja gazdagabb partit szánt, de az ragaszkodott a maga választottjához. Hát, isten neki! A dialógusokból kiderül, hogy Polonyi János tanítóképzőt végzett két éve, hogy Gyulán sorozták be és önkéntességi kérelme alapján hívták be Nagyváradra, hogy Lugoson képezték ki tartalékos tisztnek és hadapródjelölt lett. (Ennek a ténynek később nagy szerepe lesz a történetben, mert fogságba esése után nem volt mindegy, hogy a tisztek, vagy a legénység sorai között veszik számításba.) Így került vissza Nagyváradra, ahonnan szakaszparancsnoki kinevezéssel kellett egységével elindulnia a keleti frontra, valahová Galíciába. Majd onnan az olasz frontra.

És az is kiderül, hogy János és Júlia között nem plátói a szerelem, hanem nagyon is valós és testi, amit beszélgetésük is bizonyít, nevezetesen, hogy hál' istennek nincs félnivaló, nem lett „nemkívánt” eredménye János Lugos utáni kéthetes szabadságának, amikor két év ismeretség és egy év jegyesség után megtörtént az, aminek a korabeli erkölcsök szerint csak az esküvő után lehetett volna megtörténnie. Juli akarta inkább, mint ahogy azt is, hogy esküvő csak a háború után legyen. Nem akart hadiözvegy lenni. De szüzözvegy sem akart maradni, ezért hát megtörtént. Többször is. Asszony akart lenni. Valódi. A szülők természetesen nem tudnak semmiről. A búcsúzáskor János megígéri, hogy amikor csak lehet, levelet ír Julinak és mivel kiválóan rajzol, lerajzolja azokat a helyeket, ahol jár. Nevetve jegyzi meg, lehet, hogy inkább rajzokat küld, mert abban jobb, mint fogalmazásban.

Visszatér a valóság, Arnoldsteinben megkapják az utasítást: 31-én kora reggel Kronan felé kell indulniuk, majd az 1611 m. magas Majstrovcska-hágón át, a 2 000 m. magas Vrata, Vrsic vonulaton át a Krn hegycsúcsig kell eljutni! Mindezt júniusban, amikor a Juliai Alpokban még hó van, ami az árnyékosabb völgyekben derékig ér, zuhog az eső, ami pocsolyává változtatja a talajt, köd van, semmit nem látni. Ők meg nyári viseletben másznak, mert június van! Több nap telik így el, míg végre a Krn hegycsúcs aljába érnek.

„Jobb oldali kő mozog! Balra lépj! Irány, féljobb! Vigyázz! Balra kő! Így közlekednek. Hórétegen mennek át, lopóznak, az éjt sziklák közt, havon pihenve töltik. Több bosnyák temetetlenül feküdt a havon. A velük harcoló bosnyákokat csúnya pergőtűz érte. Jólesően vette tudomásul, hogy Szalai Pál, földije és egyben a konyha mindenese velük volt. Jó barátság alakul ki köztük. Járatlanok a hegyi háborúzásban, nincs kötelük, nincs szöges cipőjük, nincsenek botjaik, a puskáikra támaszkodnak tönkretéve azokat. A fölöttük lévő szerpentinről rosszul lépő máháslovak zuhannak az útra, golyók által „pásztázott” területeken váganak keresztül. a végkimerülés határán járnak. Fel kell jutni a csúcsra, mert aki birtokolja, ellenőrzése alatt tarthatja a területet.

Polonyi fogságba esése profán egyszerűséggel történik, rövid kézigránát csata, majd kézitusa után a jelentős fölényben lévő olaszok nagy tömegben csak úgy dülnek rájuk: avanti! avanti! Nincs mit tenni. Megadják magukat. Irataikat azonnal elszedik. Állásaikat az olaszok veszik birtokukba. Kénytelenek megválni fegyvereiktől. Könnyezve teszik le, vagy dobálják a mélybe és állnak be a sorba, amely a foglyokkal elindul a közeli Caporetto. Három század katonái estek fogságba csak ebben az egy kis harcban. És még csak el se kezdődött a háború!

Mindeközben és már előbb is, itthon, Polonyi szűkebb hazájában, Mezőváron, nagy a háborús lelkesedés. A helyi újság, a Mezővár és Vidéke Fegyverre magyar! - címmel tesz hitet a háborús erőfeszítések mellett. Így kínálják a rikkancsok a városka piacán, így köszönnek egymásnak a derék polgárok, így buzdítja önkéntességre legényeit a gazda. Városszerte dicsérik a szomszéd városbeli Bolza konteszeket, akik maguk is részt vesznek a sebesültek ápolásában, a közbeszéd példaként említi a mezővári tanítókat (természetesen Polonyi Jánost is név szerint), akik létszámarányuknál jóval nagyobb számban szerepelnek az önkéntesek között. Az újság oldalakon keresztül ismerteti a háborús hősöknek adakozók nevét, köztük Baktay Lajosét, aki egymaga kiállította két huszár felruházásának és a lovak abrakjának egyévi költségét. És persze említi a lányáét is, Juliét, aki a Bolza testvérek mellet ugyancsak kiveszi részét a sebesültek ápolásából. Év vége felé kezd megváltozni az újság hangvétele. Még dicsőséget zeng Belgrád elfoglalásakor, de már hírt ad helyi anomáliákról is. A kenyér áráról ír és minőségéről (drágul, fekete és vizes), az árdrágítók, uzsorások elleni harc fontosságáról. Megjelennek a halottakat, foglyokat, sebesülteket ismertető rovatok, a koleraveszély hírei, majd a hírek annak bekövetkeztéről. 1915 végére az újság hangneme egyértelműen háborúellenessé válik, „visznek már minden épkézláb embert, mert a háború emberhússal él.”- kiabálják a rikkancsok a főcímetek, és a háború kitörésének első évfordulójára a lap az emberi nemes cselekedetek felmutatásának helyszínévé változik. Ez a film második síkja, a hátország, közelebről Mezővár történései, benne Polonyi szüleinek, de még inkább Julinak és családjának drámájával.

Szalai Pali nem lett fogoly. Megúsza. Tulajdonképpen sebesülés nélkül. Az ő századát tartalékba hátravonták, majd feltöltötték velük azokat az ezredeket, amelyek a harcokban emberveszteségeket szenvedtek el. Így ő az Isonzo mellől átkerült a doberdoi fennsíkra. Polonyi végig utazza Észak-Olaszországot, legénységi ellátást kap, mert a hadapródjelölt még nem tiszt – mondja a sorsát elbíráló olasz tenente (főhadnagy), de így is saját pénzéből (fogolyellátmány) ebédel, vesz gyümölcsöt, alszik fehér ágyban. Látjuk a városokat kivilágítva: Velence, Padova, Vicenza, Verona, Brescia, Miláno,- mintha nem is lenne háború - majd a cél, a francia határ melletti Vinadio vára. Hosszabb-rövidebb idő tölt mindenütt. Az emberek éltetik a hős olaszokat, kíváncsian megbámulják a foglyokat, de nem ellenségesek. És János rajzol, mert megígérte, levelet meg úgysem írhat, ezeket majd hazaviszi Julinak. Szalai Pali a szegedi 46-osokkal a Monte San Michelén, egy Doberdo-közeli magaslaton ásta be magát, amelyet az olaszok mindenáron el akarnak foglalni (sikerül is). Rettenetes a hőség, pusztaság, kietlen a táj, egy kősvatag, nincs egy fa, ami árnyékot adna. És hiába a szalonna, meg a jóféle kolbász a táskában, ha nincs víz. Márpedig nincs. Akkor a szalonna sem kell, mert az még csak fokozza a szomjúságot. Kínjukban a saját vizeletüket isszák. A vízszállítók nem tudnak feljönni, mert 20 méterre vannak az olasz állások. Aki kidugja a fejét, abba golyót kap. Vérszag. Robbanások Hörgések. A háború természetes zörejei.

János hadapródi kinevezése megérkezik, most már tisztnek számít. A napok egyhangúan múlnak. A kötelező sétálások közötti időben a szórakozásaik: sakk, dominó, malom, rulett, tetű és légyfogás, spiritizmus, szellemidézés, borestélyek, ének-, hegedűkoncert, rajzkiállítás, egér, és patkányvadászat, denevéretetés, mosás, futball, kártyázás, teázás. Lassan tél lesz. Novembertől kapnak naponta 20 kg. fát, ha elfogy, vesznek. Karácsonyi ünnepség, egymás megajándékozása, lassan kialakuló személyi ellentétek, rivalizálások, gyűlölködések. Ki a rangidős? Elszemtelenedő foglyok: panasz az egerek miatt, az éjszakai ellenőrzések miatt, a huzat miatt, a kevés séta miatt, a bűdös piszoár miatt, a leplezetlen bámulás miatt, a tisztelet hiánya miatt, a kantinos csalásai miatt. És lassan megéri a gondolat, ”innen meg kell szökni”!

János amellet, hogy részt vesz a napi unatkozásokban, egyre többet foglalkozik gondolatban Julival. Naponta újraéli szerelmük minden pillanatát, látja az eljegyzésükön, látja télen felszállni a szánra, látja meztelen, amint kikel az ágyból és fát rak a kályhába, amikor először

lett az övé, látja szeretkezés közben, után és a következő előtt. Annyira telítődik a Juli utáni vággyal, hogy már nem is tudja igazán, Juli kell, vagy a megnyugvást hozó asszonyi test. Mezőváron a muszka hadifoglyok érkezése körüli vita kerül a középpontba. Mezővár ugyanis „jegyzett” magának 1500 orosz hadifoglyot, akik a szántóföldeken pótolhatják majd a hadba vonult férfiakat. De nem úgy, mint ahogy a piacon a kofák egymásnak mesélik, hogy egyik-másik családnál a férfiúi teendők ellátása mellett a férj teendőket is ellátja a fogoly. A város képviselőtestülete külön ülést hív össze a bajok orvoslására, ahol éles szavakkal kelnek ki az erkölcsök rohamos romlása ellen, ostromozva a muszka gyilkosokkal szeretkező feleségeket és leányokat, példaként említve a németeket, akik hathavi börtönre ítélték egy francia fogollyal „üzekedő” nőt. Ezen az ülésen megtudjuk azt is, hogy be kell szolgáltatni a pálinkafőző üstöket, mert kell töltényhüvelynek és a harangokat is beöntik, mert kell a bronz. A hétfő és a péntek húsmentes napnak nyilvánítatik, és ha nincs aprópénzük, a papírpénzt ne vágják apró darabokra, azzal nem lehet azt helyettesíteni! Baktay Lajos gazdaságába is került két orosz fogoly, az egyik egy negyvenes, erős, jóindulatú muzsik, parasztember, a másik egy szőke, vékony, álmodozó szemű, talán költő, vagy diák, vagy esetleg valami művész. Baktay neki nem örül, de a másikat csak így kaphatta meg.

1916 nyarára János szerint megért a helyzet a szökésre. Öten, a kémény kibontásával, összecsomózott lepedőkön szöknek, hetekig kapargatják előtte a falat, a törmeléket a latrinába rejtik és egy éjjel sikeresen megszöknek. Szerencsére csak reggel veszik észre a szökést, így elég nagy távolságot tudnak megtenni. Nyolc napig tart a szabadság, 110 km-re jutottak. Letartóztatásuk olasz népünnepély, a lakosság tódul az „élő” szökevények látására, Viva Itália! De nincs nagy megtorlás, kapnak 45 nap elzárást és + öt napot János az ellopott lepedőkért. Ennek letelte után, már jól benne járnak az őszben, amikor felszámolják a vinadiói tábort. Mindenkit Speroneba visznek, kivéve Jánost, akit Alessandriába. A vonaton a kísérője természetesen berúg és ő egy olasz orvos-főhadnaggal komoly beszélgetésbe kezd (már elég jól beszél olaszul). A beszélgetés a körül forog, hogy miért szökött meg Vinadióból? Mindene megvolt, biztonságban volt, a háború maga a pokol, akkor miért szökik? János próbálkozik magyarázatként a hazaszeretettel, az olasz mosolyog. Mi nem szökünk – mondja. Próbálkozik az „otthon minket várnak” szólammal, az olasz mosolyog. Mi nem szökünk. Végül egy vállrándítással azt mondja, „ilyenek vagyunk”. Az olasz nem mosolyog. Nem érti.

Alessandriába érkezve az Ardigo katonai kórházba kéri magát, mert fogai tönkrementek a fogság alatt, néhányat ki kell húzni és többet be kell tömni, ami hónapokat vesz igénybe, addig a kórház lakója. A kórház ablakából nézegeti az olasz lányokat, akik harisnyatartója valahogy mindig a kórház közelében engedi el azt a fránya harisnyát, amit okvetlen meg kell kötni, szemérmesen, háttal az útnak, de arccal a kórháznak, gyógyuló bakák legnagyobb örömére. A kezeléseik között pedig vágyakozó pillantásokat vet Piccino fogorvos Angelica nevű asszisztensnőjére, aki egy déli olasz szépség, éjfekete szemmel és hajjal, s aki nem közömbös a vágytól betüzesedett szemű fiú vetköztető pillantásaival szemben.

Annyira nem, hogy egy délután, amikor János benyit a rendelőbe az orvost keresve, Angelica nem csak magáról kapja le a ruhát, hanem Jánosról is. És olyan szeretkezésbe kezdenek, hogy az ezen a téren járatlan fiú tágra nyílt szemmel csodálkozik: ilyen is van, így is lehet? Julira gondol. Másnap a lelkiismeret-furdalástól remegve megy a rendelőbe, s megkönnyebbülve tapasztalja, Angelica bájos mosollyal fogadja, de mint egy idegent, mintha nem is emlékezne a tegnapi szerelemre. Megérti, egyszeri eset volt. De a lelkiifurdalás azért nem múlik. Amikor a szobájába megy, hallja, hogy meghalt Ferenc József. Talán közelebb kerül a szabadulás, gondolja, de nem igazán hiszi.

Amikor az olaszok kifüstölték őket Görzből, Szalai Pál és százada a környező fennsíkon ássa be magát és a nyarat csatározásokkal ütötték agyon. Mindig az olaszok kezdték, próbáltak teret nyerni és ők mindig visszaverték. Egyszer, már valamikor szeptember elején hallotta a hadnagyától, hogy a németek hadat üzentek Olaszországnak és támadást is indítottak Tirol

felől. Ekkor történt, hogy a mellettük állomásozó 82. székelyudvarhelyi gyalogos ezred katonái fellázadtak és azt kérték-követelték József főhercegtől, hogy engedje őket haza, mert a román csapatok augusztus végén betörték az Úz völgyébe, és előzönlik szülőföldjüket. József főherceg el is engedte őket, Többet érnek ott, mint itt. A hadnagy azt is mondta, hogy az oroszok nagy győzelmet arattak az ukrán-lengyel síkságon és a románokat is ők vették rá, hogy támadják meg Erdélyt. Azt mondta, ez volt a Bruszilov offenzíva.

Ezen az őszön Mezőváron már nehéz az élet. Baktay Lajos gazdaságába katonai parancsnokság költözik, a két orosz hadifogoly dolgozik, amennyit bír. Oleg, a krasznodari idősebb sokat, Daniil, a fiatalabb kevesebbet. Ő szentpétervári konzervatóriumi növendék volt, zongoraművész lesz, ha folytathatja tanulmányait, a mezőgazdasághoz egyáltalán nem ért. Inkább vágyakozó pillantásokat vet Juli felé, az öntudatos önkéntes ápoló felé, aki jólesően nyugtázza ezeket a pillantásokat, de nem viszonzozza, hisz ő már menyasszony. Viszont hétfőnként nagyon büszke a foglyukra, mert azokon a napokon Baktayék teaesteket adnak a katonai parancsnokság tisztjei számára és a fiatal orosz ilyenkor a zongorájukon Chopint játszik, gyönyörűen. Polonyi János szüleihez is beszállásoltak erdélyi menekülteket, a városka katonákkal tele, az erdélyi frontra menet vagy jövet. Nincs hús, nincs liszt, dohány helyett meggyfalevelet tesznek a pipába. Épp ezt tárgyalják a szülők, amikor levelet hoz a postás. Nagyváradról érkezett, az ezredtől, egy olasz levél, a 206-os olasz gyalogezred parancsnoka írta, mellette a hivatalos fordítás:

„Tisztelt család! Fájdalmukban mély részvétellel osztozva, itt küldöm személyi iratait Polonyi János hadapród úrnak, ki vitézül harcolt Görz mellett a sanmarcoi ütközetben, s arccal az ellenség felé fordulva elesett. Az értesítést azzal küldöm, hogy a síron túl már megszűnt a gyűlölet.” Az öreg kezéből kiesik a levél. A felesége nyöszörögve széket keres. Nem értik. Úgy tudták fogoly, valahol Itáliában még a háború elején fogoly lett. Azóta nem hallottak róla. Most meg halott. Nem kétséges, itt vannak az iratai...

Juli egy nagyon halk sikollyal veszi tudomásul vőlegénye halálának hírért. Merev testtel feláll, otthagyja a társaságot, a szobájába megy. Valami eltört benne és már nem helyrehozható.

Továbbra is dolgozik, de gondolatban mindig távol van, sápadt mosolya szinte nem evilági. Keresi a kis orosz társaságát. Esténként szaval neki, magyarul, ő meg válaszol oroszul, néha összeér a kezük... Az apja sötét tekintettel nézi ezt a barátságot. Hogy avatkozzon be?

November 22-én Mezőváron is kitűzik a gyászlobogót. Meghalt a császár, hírelik a rikkancsok és a városkára mély gyász borul. A hideg csendben Juli becsukja az ablakot és észreveszi, mögötte ott áll Daniil. Mire észbekap, már csókolja vadul, követelőzve, rángatja magáról a ruhát, és övé lesz rettenetes elszánással, csak oldódjon már az a görcs. És feloldódott... Boldog mosollyal fordul a fiú felé, amikor kivágódik az ajtó és ott áll puskával kezében az apja és lő. Daniil még a kezét sem tudja maga elé kapni. Azonnal meghal. Baktay ránéz a lányára és fakó hangon annyit mond: „Nem tudom ezt a szégyent elviselni” és azzal szájába veszi a puska csövét és meghúzza a ravaszt.

János még azon az őszön Speroneba kerül, az ott van Genova mellett, majd Rómán keresztül Casagioveba viszik, Nápoly mellé. Rajzol, csak rajzol, legyen mit megmutatni Julinak. Botrány Mezőváron, mindenki mindent tudni akar, a piaci kofák, a firkászok, az elmaradó vendégek. Juli elviszi az eljegyzési gyűrűt a Polonyi szülőknek és egy írást mellékel hozzá: „Nem voltam méltó”. Julit megalázzák, csak az anyja áll mellé. Kiköltöznek a város melletti tanyájukra, ne legyenek a kíváncsi szemek előtt. Oleget vihetik magukkal, bár ez is elég pletykára, vagy kajánkodásra ad lehetőséget, de a mezőváriak nem akarnak szóba állni velük, ezért kénytelenek őt vinni. Ő jár majd bevásárolni is. Karácsony szentestéjén Juli azzal áll csöndesen anyja elé, feszül a melle, elmaradt a vérzése, biztos benne, terhes.

1917. júliusában Jánost Casagioveban éri a szabadulás. Megkapja a vonatjegyét, mehet haza. Görzben kell jelentkeznie az olasz hatóságoknál, ott átadják hivatalosan a monarchia erőinek és mehet haza. Számára vége a háborúnak. Este ér Mezővárra, a szomszéd Mezőladányból

gyalog jött, ott tette le a vonat. Senki nem utazik ilyenkor, nem is találkozott senkivel. Bekopog szülei ablakán, ők már alváshoz készülődnek. Áll a két öreg és nem hisz a szemének. Él a gyerek. És hazajött. Nehezen, de tisztázza, amikor fogságba esett, elvették az irataikat és azok valahová rossz helyre keveredtek és őt tartották valaki helyett halottnak. Át akar menni Juliékhoz is a nagy hírrel. Az apja visszatartja és elmondja, mi történt. Földbe gyökerezett lábbal hallgatja és nem hisz a fülének. Lassan magához tér és azt mondja, elmegy, megnézi még egyszer Julit. Biciklire ül az éjszakában, jó távol a tanyától megállítja, a kutya emlékszik még rá, nem ugat. Közel megy az ablakhoz és látja a lámpa fényében a nehezen mozgó Julit a nagy terhével és egy pillanatig arra gondol, benyit. De meggondolja magát. Otthon sokat mondóan csak annyit mond, láttam. Hajnalban kilopózik a házból, felül a biciklire és meg sem áll a Mezőladányi vasútállomásig. Csak egy papírt hagy az öregeknek, ne mondják meg senkinek, hogy itt volt. Az első vonattal Nagyrádra utazik, és újból jelentkezik, önkéntesnek, ha lehet, az olasz frontra. Lehet.

Újból kin van az olasz fronton, mintha nem is telt volna el több mint két év, ugyanúgy Caporettoiban van, Szalai Palival együtt, csak most nem fogoly. És készülődnek a mindent eldöntő nagy csatára, mert az olaszok megroppanthatók.

Juli problémák nélkül megszüli kislányát.

Caporettoi áttörés, október 24. Minden idők egyik leginfernalisabb csatája, füst, pergőtűz több napon át, halottak ezrei, véres esőle csorog, és végül megnyílik az út belső Olaszország felé. Összeomlik az olasz hadsereg, eldobálják fegyvereiket, százezrek dezertálnak, négyezret kivégeznek közülük, tizedelik a szökevényeket. Rövid diadalmenet egész Udinéig, azt is elfoglalják, szabad az út a Piavéig. János és Pali a nagy ütközetben, véresen, füstösen, de lényegében sérülés nélkül.

Hatalmas ünneplés Udinében. János és Pali derekasan kiveszi a részét a jóból. Olasz lányok feledtetik velük Caporetto rémségeit, akik úgy gondolják, úgy tudnak sok információt szerezni a magyar katonák szerelmi teljesítő képességéről, ha mindenki mindenkivel szeretkezik. Van itt ez a két fiú és ők vannak négyen, hát egy kicsit kevés a fiú, jobb volna fordítva, de istenem... 1918 őszén, pontosan a caporettoi áttörés évfordulóján a Via Venetoi csatában szétesik a monarchia hadserege. János súlyosan megsebesül. Pali azt hiszi, meghalt. Láta, hogy lövést kapott, látta, hogy felbukott. Őrjöngve keresi a sebesültek között, de nem találja. És menekülni kell, nincs idő tovább keresni, mert már közelednek az olaszok. És egyszer csak vége lett a háborúnak.

Pali a katonavonattal hazatér, el akarja mondani János szüleinek fiuk sorsát, de már elkésett. János szülei már nem élnek. Apja még '18 tavaszán, anyja '18 nyarán halt meg. Utána halt az öregnek - mondja egy szomszéd. És azt csak Pali tudja, úgy haltak meg, hogy tudták, fiuk él, csak épp elment háborúzni. Így hát elmegy Julihoz, mert ez is kötelessége, és elmondja, hogy János mellette esett el Via Venetonál. Juli akkor tudja meg, hogy nem János halt meg abban a sanmarcoi ütközetben, és hogy János azóta már volt itthon és mindent tud az ő szégyenéről, csak azt nem tudta meg, hogy ez az ő kis boldogsága is. És most már végleg halott.

Jánost olasz szanitécek találják meg, a Cortemaggiorei kórházba kerül, hetekig lebeg élet és halál között. Egy tiszt feltűnő érdeklődést mutat iránta. Amikor már beszélni tud, ez a tiszt meglátogatja. Ugyanaz a tiszt, akivel Alessandriába utazva a vonaton beszélt. És újból megkérdezi, mit keres itt? Az élete, a papírjai alapján egyértelmű. Elbocsátották a fogságból, soha vissza nem kellett volna kerülnie a frontra, most megint itt van. Miért? És megint nincs jobb válasz: „mert ilyenek vagyunk”.

1919 áprilisában tér haza. Hónapok telnek el. Otthon, néhai szülei házában megtalálja eljegyzési gyűrűjét Juli írásával: „nem voltam méltó”. Megkeresi Julit. Állnak egymással szemben a tanyai szobában, ő bátortalanul nyújtja rajzait Julinak. És egyszer betotyog egy gyerek, egy kislány. Már több mint két éves. És azt mondja: Te ki vagy? Ránéz, és szinte akaratán kívül azt mondja: Azt hiszem, az apukád.